

Івченко Ю. В.,

докторант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ

ПАТРІОТИЗМ ЧИ КОСМОПОЛІТИЗМ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сутності космополітизму та його впливу на державотворчі процеси у світі загалом, і в Україні зокрема. Досліджується його доцільність та причини виникнення, а також наслідки для національних держав та їхньої самобутності.

Ключові слова: глобалізація, космополітизм, національна ідентифікація, глобалізовані цінності, патріотизм.

Постановка проблеми. Істотний вплив на процеси ідентифікації в сучасному світі має глобалізація, що стала результатом складного сплыву політичних, соціальних, економічних, цивілізаційних та інших процесів у світі. Процеси глобалізації неоднозначні, вони мають як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, глобалізація являє собою об'єктивний процес формування і подальшого розвитку єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на базі нових, переважно комп'ютерних технологій [1, с. 51]. Нині жодна країна не може існувати без товарообміну з іншими країнами, без роботи на замовлення з урахуванням стандартів споживання цих країн, без пересування між країнами значних мас людей, без обміну інтелектуальними досягненнями. З іншого боку, найбільш впливові учасники процесу глобалізації, насамперед США та Європа, пов'язують її з процесом «розмивання» національних і культурних відмінностей між країнами, з гомогенізацією й універсалізацією світу. Саме тому єдиною можливою моделлю економічного розвитку світу пропонується модель, вироблена у країнах Заходу, а принципи демократії західного типу оголошуються найкращим способом політичної організації, масова культура агресивно нав'язується усьому світові в якості зразка для наслідування [2, с. 92].

Нині глобалізація різко загострила проблему збереження національної ідентичності, поставивши під сумнів саму цінність патріотизму як її першоджерела. Глобалізаційні процеси руйнують соціокультурний простір націй, тобто систему світоглядних установок, норм, цінностей, символів і їх об'єктивацій у тій чи іншій культурі [3, с. 129].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно вважається, що космополітизм як особливий тип світовідчуття походить від висловлювання Діогена Синопського, який вважав себе «громадянином світу». І. Кант звертається до цієї проблеми у творах «Метафізика звичаїв», «Ідея загальності історії у всесвітньо-громадянському плані», «До вічного миру», де визначав контури «загальної історії з космополітичної точки зору» та досліджував питання, чи є «космополітичний стан» природним станом людини. Проблема космополітизму і глобалізації були у різний час присвячені дослідженням таких вчених, як Р. Робертсон, Е. Гідденс, У. Бек, З. Бауман, П. Бергер та інших.

Метою статті є дослідження сутності космополітизму та його негативного впливу на національні держави, що унеможливає існування патріотизму як фактора збереження національних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає А.В. Матецький, у сучасному світі спостерігається «інтенсивний, хоча і не завжди еквівалентний культурний обмін між людськими спільнотами, обумовлений небувалим розвитком засобів комунікації <...>, а також постійними переміщеннями (легальними і нелегальними) по світу величезних мас людей» [4, с. 26]. Сам по собі цей міжкультурний обмін не несе жодної загрози національній ідентичності і не призводить до розмивання культурних відмінностей. Як і наявні відмінності самі по собі не сприяють жодним конфліктам, навпаки, вони викликають цікавість до представників інших культур, дозволяють долучитися до найбільш прогресивних культурних інновацій, взаємно збагачують учасників міжкультурної взаємодії.

Однак у сучасному світі у процеси природної міжкультурної взаємодії активно втручаються глобальні гравці, в якості яких виступають окремі країни, впливові міжнародні організації, які розглядають управління ідентифікаціями як засіб поширення власного впливу. Такі глобальні гравці нав'язують через підконтрольні їм засоби масової інформації так звані «універсальні» або «загальнолюдські» цінності, які у реальності підміняються виключно споживчими цінностями.

Багато цінностей, що традиційно визнавалися Китаєм, Індією, Японією та іншими, такі як колективізм, державний патерналізм, в умовах глобалізації ставляться під сумнів. Західна культура підноситься ЗМІ як загальносвітова і найпрогресивніша, а західна мораль, західний спосіб життя, засновані на принципі індивідуалізму, оголошуються зразком для наслідування і тільки наслідуючи їх можна долучитися до всіх благ цивілізації.

Основними провідниками культурної глобалізації є інформаційні магнати, які контролюють інформаційно-комунікаційні мережі і транснаціональні корпорації з їх глобальними виробничими системами, що отримують надприбутки за рахунок все більшого розширення свого впливу у світі. «Глобальні» цінності, що таким чином транслюються, у реальності руйнують національну самоідентифікацію, витісняють і замінюють традиційні цінності, перетворюють людей з громадян своїх країн на «громадян світу», якими набагато легше управляти з єдиного центру. Завдання «коригування» національної ідентичності вирішуються через зміну освітніх стандартів, поширення продукції масової культури, рекламу [2, с. 92].

На початку XXI ст. космополітизм пов'язують з процесами глобалізації та починають трактувати різнопланово.

Наприклад, У. Бек пропонує розрізняти космополітизацію і космополітизм. Космополітизм, на його думку, являє собою широкий, насичений і суперечливий набір політичних ідей, філософських учень та ідеологій. Він залишається частково ідеологічним конструктом, і у цій іпостасі оточений атмосферою абстрактності, навіть штучності [5, с. 34]. Він виділяє три основні характеристики космополітизму: глобальність (обізна-

ність про глобальну сферу відповідальності), плюралістичність (визнання інаковості інших) та коректність (відмова від насильства) [5, с. 25]. Космополітизацію У. Бек визначає як «внутрішню глобалізацію, що розвивається всередині національних співтовариств. Вона значною мірою трансформує повсякденну свідомість та ідентичність. Проблеми глобального рівня стають частиною повсякденного локального досвіду і «моральних життєвих світів» [5, с. 25]. Він протиставляє космополітизму націоналізм, який, на його думку, виключає інаковість «іншого». Космополітизація, на думку вченого, переживається й усвідомлюється як триєдина криза: криза kosmos (природи), криза polis (політичного устрою) та криза раціональності і контролю. У. Бек говорить про космополітизацію не лише у просторовому, але й у часовому вимірі, використовуючи категорію колективної пам'яті. Досвід космополітичної кризи передбачає, що люди всього світу рефлексують з приводу загального (колективного) майбутнього, яке протистоять національній пам'яті минулого. У зв'язку з цим він зазначає, що не існує спогадів про глобальне минуле. Зате існує уявлення про загальне (колективне) майбутнє, яке характеризує космополітичне суспільство.

Націоналізм, на думку У. Бека, пов'язаний з впливом на майбутнє загального для нації минулого – уявного минулого, тоді як космополітизм пов'язаний із впливом на сьогодишнє глобальне спільне майбутнє – уявне майбутнє. Визначення та конструювання колективної організації у космополітичних суспільствах пов'язане із визначенням і конструюванням кризи загального колективного майбутнього. Саме майбутнє, а не минуле, «інтегрує» епоху космополітизму. Традиція космополітичних суспільств – це традиція майбутнього [5, с. 35–36]. Внутрішня, неависна і часто непомітна космополітизація національної сфери досвіду є неявним побічним ефектом економічної глобалізації. Введене У. Беком поняття «космополітичне суспільство» описує історично нову якість і форму соціальної диференціації, нові способи організації бізнесу і роботи, нові форми ідентичності і політики, а також нові форми повсякденного просторово-часового досвіду і людського спілкування [5, с. 38–39].

Зіставляючи космополітизм і мультикультуралізм, У. Бек підкреслює, що останній виходить з уявлення про людство, у якому індивід, як і раніше, залишається прив'язаним до своєї сфери культури, є продуктом мови, традицій, переконань, звичаїв і, нарешті, того природного ландшафту, у якому він народився і виріс, отже, ця «Батьківщина» все одно розглядається як закрита самодостатня, священна і недоторкана єдність, яку слід захищати від потенційної загрози [5, с. 46]. Тобто мультикультуралізм розглядає особистість як епіфеномен певної культури, тоді як космополітизм передбачає індивідуалізацію.

Концепція У. Бека швидше описує проект космополітичного суспільства, ніж свідчить про реальне існування космополітичної ідентичності у більш-менш значимого числа індивідів. Адже ідентичність ґрунтується на соціальній пам'яті, а пам'ять, як стверджує сам У. Бек, завжди пов'язана з локальними феноменами пам'яті, а глобального минулого не існує.

Інший вчений В.М. Капіцин, розмірковуючи про «космополітичну ідентифікацію», виділяє три основних значення цього поняття: номадичне, тобто у чистому вигляді космополітична ідентифікація («нове кочівництво», «громадянин світу»), що розчиняється у певній транснаціональності; імперсько-глобалістське – орієнтація на державу, що задає напрям глобалізації, зразки сильної політики і покровительства більш слабким

країнам; глобально-демократичне – довіра до національного суверенітету змінюється довірою до глобальних інститутів, що запобігає порушенню урядами прав громадян [6, с. 71–72].

П. Бергер, аналізуючи подібні явища, використовує термін «давоська культура». Це космополітична культура міжнародної ділової еліти та її аналог, що склався у міжнародному інтелектуальному середовищі, – «клубна культура інтелектуалів» [7, с. 10]. В особі цих космополітичних структур представлений «свого роду «яппі-інтернаціонал», члени якого побіжно говорять англійською, відповідним чином одягаються і поведуться, працюють і розважаються, а якоюсь мірою і мислять по-англійськи» [7, с. 11]. Однак і у цих культурних спільнотах все не так однозначно. Дуже багато з так званих «давосців» європейцями або «космополітичними» лише ззовні, у своєму громадському житті, а у приватному житті, «вдома», вони багато у чому залишаються у рамках своїх традиційних установок. У цьому виявляється така тенденція культурної глобалізації як «провітрювання» – культурна адаптація у формі гібридного синтезу універсального і локального, що забезпечує «поступове, у зміні поколінь «насичення» місцевої культури уніфікованими елементами» [8, с. 130].

Під час аналізу цієї тенденції важливо не забувати про те, що процес глобалізації супроводжується розривом типів соціального часу, один з яких характерний для еліт, а інший – для широких мас населення [9, с. 619]. Еліти і маси входять у глобальний світ з неоднаковою швидкістю, причому найчастіше, чим сильніше глобалізується простір еліт, що стає все більш відкритим і мобільним, то більше локалізується, сегментується простір мас [2, с. 93]. Але навіть для еліт властиве швидше набуття певних функціональних характеристик, що дозволяють їм вільно пересуватися світом, а не оволодіння певними універсальними цінностями і відмова від національної ідентичності.

Повертаючись до тлумачення космополітичної ідентифікації, варто зупинитися на тому, що, по суті, імперсько-глобалістська ідентифікація має бути властива американцям, однак вони, у масі своїй, не є космополітами, навпаки, більшості американців властива стійка національна ідентифікація і високий рівень розвитку патріотизму. Ще менше у сучасному світі тих, чия ідентичність можна було б назвати глобально-демократичною. Адже навіть у державах Європейського Співтовариства «при всій амбіційності ідеї створення спільної ідентичності 450 млн громадян, що населяють кілька десятків європейських країн з різною історією, культурою, традиціями, рівнем і способом життя, зовсім не йдеться про витіснення національної самосвідомості європейців «постнаціональним космополітизмом». На порядку денному інша мета – формування у жителів Євросоюзу почуття «подвійної» ідентичності, що поєднує у собі одночасно відчуття приналежності і до своєї країни, і до Європи у цілому». Однак і ця мета досягається з великими труднощами, причому навіть серед тих громадян ЄС, які відчувають «подвійну» ідентичність, ставлять її загальноєвропейський компонент на перше місце – це лише 7% [10, с. 123–124].

Формуванню загальноєвропейської ідентичності перешкоджає стан мовної роз'єднаності Європи, її зростаюча ісламізація, неприязнь між різними етнічними групами. Проголошення основою європейської ідентичності секулярних гуманістичних і демократичних цінностей у реальності позбавляє європейську спільноту її неповторної специфіки.

Натепер космополітична ідентичність здатна дозволити активним політичним гравцям отримувати переваги у між-

народній політиці шляхом управління ідентифікаціями. Саме це завдання вирішують заклики відмовитися від національної ідентичності та патріотизму як пережитків, від яких у XXI ст. необхідно позбавитися.

Про це розмірковує В.М. Капіцин, який зазначає, що космополітизація стає провідною ідентифікацією у так званих «слабких культурах» і призводить до формування країн, що віддають ті «модулі», які потрібні для держав із «сильною» культурою. Такими «знімними модулями» може стати обдарована молодь, талановиті вчені, кваліфіковані робітники, наукові розроблення, виробничі потужності, екологічно чисті території, тощо [11, с. 273]. Мета управління ідентифікаціями – перетворити багато сучасних національних держав, зокрема й Україну, на «набір модулів», що розбиратимуться для потреб глобальних гравців.

Безумовно, сучасне суспільство вступило у процес формування глобальної цивілізації, проте такі поняття як «національна ідентичність», «національна культура», «національна політика», «патріотизм» не повинні піти у минуле. І найближчим часом передумов для цього немає. Більше того, наприклад, Е. Ян вважає, що етнічно мовні, культурні та соціальні функції держави будуть збільшуватися [12, с. 49].

Розмірковуючи над проблемою впливу глобалізації на культурну ідентичність, Ф.Х. Кессіди зазначає, що глобалізація не в змозі породити нову людину, тобто людину поза певним етносом. Тому надії інших інтелектуалів на інтеграцію культур, на утворення єдиної (світової) культури і навіть «злиття» у близькому майбутньому етносів і націй у певний планетарний супер-етнос або «мегасуспільство», уявляються проблематичними. Це ілюзія, утопія, що видає бажане за дійсне [13, с. 76, 79]. В умовах глобалізації образ Батьківщини ні у світі загалом, ні в Україні зокрема, не втратить та не втрапить своєї духовної та ідеологічної цінності, оскільки ключовими гравцями у політиці, як і раніше, залишаються національні держави, а більшість людей, як і раніше, ідентифікують себе з певною національно-державною спільнотою. Більше того, в умовах глобалізації Батьківщина набуває ще й властивості соціального капіталу: у суспільно-політичному житті, у засобах масової інформації йде постійна боротьба за право говорити про Батьківщину. Патріотичні висловлювання «інвестуються» у рекламу і пропаганду з метою отримання економічних і політичних дивідендів.

Основними гравцями на світовій арені ще довго залишатимуться національні держави, причому провідні позиції у світі займають саме країни зі стійкою національною ідентичністю і високим рівнем розвитку патріотизму. Саме такі країни є ініціаторами культурної глобалізації, що прагнуть шляхом зміни системи цінностей управляти ідентичністю інших держав.

Висновки. Отже, важливою умовою існування національних культур в умовах культурної глобалізації та космополітизму є їхня відкритість світу, здатність викликати інтерес до себе, тільки тоді їхня цінність буде усвідомлюватися світовою спільнотою.

Патріотизм нині має включати пропаганду культурних цінностей у світі, а не орієнтуватися на національну замкнутість та на прагнення відгородитися від глобального соціуму. На перший план має вийти саме презентація власної культурної спадщини, національних традицій, мови, культурних цінностей, які мають позиціюватися як кращі і незамінні.

Протистояти агресивному поширенню глобалізованих цінностей масової культури можна лише шляхом активної трансляції у світ національних культурних цінностей, що дозволить не лише підвищити патріотичні настрої громадян усередині країни, а й створити привабливий образ народу і країни у світі. В умовах глобалізації патріотизм має розглядатися з новим глобальним прицілом. Національні культури не мають замикатися у собі, протистояти світу неможливо, і це веде до їх вимирання. Єдиним можливим способом їх самозбереження є трансляція властивих їм цінностей у світ із використанням сили та можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Саме ця трансляція, націленість зовні, презентація себе світу має стати змістом патріотизму нині [14, с. 76–85].

В умовах культурної глобалізації процвітають лише країни, що діють відповідно до реалій. І успішний приклад тут не лише США та країни Європи, що активно формують привабливий образ країн у світі із використанням можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, а й, наприклад, Індія, яка транслює свої цінності і культурні зразки по всьому світу, що створює впізнаваний образ держави, якій є чим пишатися. У сучасному світі надзвичайно важливо використовувати креативні ресурси для формування патріотизму. Патріотизм, як уже зазначалося, має підживлюватися не лише історичним минулим Батьківщини, а й її сьогоденням.

Література:

1. Делягин М.Г. Мировой кризис. Общая теория глобализации: курс лекций. Москва : Инфра-М, 2003. 768 с.
2. Лысак И.В. Проблема сохранения культурной идентичности в условиях глобализации. Гуманитарные и социально-экономические науки. 2010. № 4. С. 91–95.
3. Смирнов М.Г. Тенденции трансформации национального социокультурного пространства в условиях глобализации. Судьбы национальных культур в условиях глобализации: сборник материалов междунар. науч. конф. в 2 т., Т. 1 / под ред. М.Г. Смирнова. Челябинск, 2010. 129–130 с.
4. Матеевская А. В. Социология культуры. Ростов-на-Дону : Изд-во РГПУ, 2006. 260 с.
5. Бек У. Космополитическое общество и его враги. Журнал социологии и социальной антропологии. 2003. Т. VI., № 1. С. 24–53.
6. Капицын В.М. Космополитизм – компонент «мягкой силы» и глобального управления. Научно-аналитический журнал «Обозреватель – Observer». 2009. № 10. С. 70–79.
7. Бергер Л. Культурная динамика глобализации. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / пер. с англ. В.В. Сапова / под ред. М.М. Лебедевой. Москва : Аспект Пресс, 2004. 379 с.
8. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с англ. под ред. В. А. Ядова. Москва : Аспект Пресс, 1996. 416 с.
9. Панарин А.С. Глобализация как вызов жизненному миру. Вестник Российской Академии Наук. 2004. Т. 74, № 7. С. 619–626.
10. Вайнштейн Г.И. Европейская идентичность: желаемое и реальное. Политические исследования. 2009. № 4. С. 123–134.
11. Капицын В.М. Управление идентификациями как фактор международных отношений. Социально-гуманитарные знания. 2010. № 2. С. 262–276.
12. Ян Э. Демократия и национализм: единство или противоречие? Полис. 1996. № 1. С. 33–49.
13. Кессиди Ф.Х. Глобализация и культурная идентичность. Вопросы философии. 2003. № 1. С. 76–79.
14. Лысак И.В., Наливайченко И.В. Патриотизм: отжившая ценность или актуальный тренд? Таганрог : Изд. ЮФУ, 2013. 120 с.

Ивченко Ю.В. Патриотизм или космополитизм в условиях современного Украинского государства

Аннотация. Статья посвящена исследованию сущности космополитизма и его влияния на мировые государства в целом, и в частности на Украину. Исследуется его целесообразность и причины возникновения, а также последствия для национальных государств и их самобытности.

Ключевые слова: глобализация, космополитизм, национальная идентификация, глобализированные ценности, патриотизм.

Ivchenko Yu. Patriotism or cosmopolitanism in the conditions of the modern Ukrainian state

Summary. The article is devoted to the study of the essence of cosmopolitanism and its influence on world states, in general, and in particular on Ukraine. Its necessity and causes of occurrence, as well as the consequences for national states and their identities investigated.

Key words: globalization, cosmopolitanism, national identification, globalized values, patriotism.